

רוצח בשגגה – תשובה ושררה

(מכות יג ע"א)

מבוא

- א. מנהיג שרצח בשגגה – חזרה לשררתו
- ב. ההדחה - חובה או רשות?
- ג. מי הוא המנהיג ובעל השררה שרצח בשגגה והודח?
- ד. תפקידים ציבוריים לרוצח בשגגה לאחר שנענש
- ה. הוראת תשובה לרוצח בשגגה כשאין ערי מקלט

סיכום

מבוא

במשנה במכות יג ע"א נחלקו תנאים בשאלה האם רוצח בשגגה חוזר לשררתו הקודמת לפני שרצח או לא? ברור מכאן, שבשלב מסוים הוא הודח מתפקידו, וכעת השאלה היא אם הוא חוזר לתפקידו.

בדברינו הבאים נתמקד בעיקר במנהיג שרצח בשגגה, כי זה נושא סוגייתנו, אך סוגיה זו היא בסיס לדיון רחב יותר המעסיק לעיתים את חיינו הציבוריים: בעל תפקיד מנהיגותי- נשיא, שר בממשלה, חבר כנסת או בעל תפקיד ציבורי אחר, שישנן חשדות כבדים על התנהגותו. הוא חשוד בעבירות פליליות - שוחד ומרמה, הטרדות על רקע מיני, ועוד. האם עליו להיות מושעה מתפקידו? מאיזה שלב? האם עליו להשעות את עצמו, או שעל גוף ציבורי אחר להשעותו, כשברור שהחשדות נגדו מבוססות והוא אכן עשה את המיוחס לו. האם הוא מודח מתפקידו? לאחר שהוא יקבל את עונשו, האם יוכל לשוב לתפקידו הקודם? האם אופייה וחומרתה של העבירה משנה? האם זו חובה להדיחו, או שעל אף העבירה שעבר, הוא יכול לחזור ולשמש בתפקידו?

כאמור לא נעסוק במכלול כל השאלות הללו, מאחר שאין מקומם בסוגייתנו. נתמקד ברצח בשגגה, ובאפשרות שרוצח בשגגה ישא שוב בתפקיד או בשררה לאחר יציאתו מעיר המקלט. אפשרות זו תלויה גם בהליך של חזרה בתשובה על ידו, ועל כן נצביע גם על הוראת דרך תשובה לרוצח בשגגה.

א. מנהיג שרצח בשגגה – חזרה לשררתו

במשנה במכות יג ע"א נאמר ביחס לרוצח בשגגה:

וחוזר לשררה שהיה בה, דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר: לא היה חוזר לשררה שהיה בה.

בגמרא מובאת ברייתא שם מנמק ר' מאיר את דבריו. עבד עברי שב ביוכל למשפחתו ואל אחוזת אבותיו, כפי שנאמר: "וְיָשֹׁב אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ וְאֶל אֲחֻזַּת אֲבֹתָיו יָשׁוּב" (ויקרא כה, מא). אצל רוצח בשגגה נאמר: "וְאֲחֵרֵי מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל יָשׁוּב הָרֹצֵחַ אֶל אֶרֶץ אֲחֻזָּתוֹ" (במדבר לה, כח). כשם שעבד עברי שב לאחוזת אבותיו, דהיינו למה שהחזיקו אבותיו, כך: "אף הוא (=רוצח בשגגה) שב למה שהחזיקו אבותיו. גמר שיבה שיבה מהתם".

הרמב"ם בהל' רוצח ז, יד מכריע במחלוקת התנאים כר' יהודה:

רוצח ששב לעירו אחר מות הכהן הגדול, הרי הוא כשאר כל אדם... אף על פי שנתכפר אינו חוזר לשררה שהיה בה לעולם, אלא הרי הוא מורד מגדולתו כל ימיו, הואיל ובאה תקלה זו הגדולה על ידו.¹

ב. ההדחה - חובה או רשות?

כאמור, מנהיג שרצח בשגגה איננו יכול לתבוע לשוב לתפקידו לאחר שחזר מעיר המקלט. האם למרות זאת, יכול הציבור לבחור בו מחדש לתפקיד שלטוני, כמו זה שהיה לו בעבר, או לתפקיד שלטוני אחר? האם כוונת דברי ר' יהודה היא **שיש איסור** להשיב בעל שררה שרצח בשגגה לתפקידו, או שכוונתו לומר **שאין הציבור חייב לקבלו**, אך אם הציבור מעוניין בו, אזי אפשר לקבלו?

הריטב"א במכות יג ע"א כותב:

ודכולי עלמא (=ר' יהודה וגם ר' מאיר) אם לא הוחזק הוא ולא אבותיו אין מחזיקין אותו עתה אפילו למנוייה ריש גרותא ואע"פ שהרג בשוגג וכל שכן שאין ממנין בשום מינוי למי שהרג במזיד. ואפשר שאף ר' יהודה לא נחלק כאן אלא בשפיכות דמים או בשנמכר ונעשה עבד לאחרים שהם דברים חמורים ומאוסים מאוד,² אבל בשאר עבירות דעלמא כל שחזר בתשובה שלימה אפילו לכתחילה ממנין אותו לכל הראוי לו, ואין צריך לומר שחזר למה שהוחזק הוא או אבותיו, אפילו מומר שחזר בתשובה שלימה.

נראה שהעבירה שעבר, היא כל כך חמורה, ולכן בשום מצב, לא יוכלו להחזירו, גם אם הציבור ירצה בו. האיסור הוא עקרוני (אובייקטיבי), ולא תלוי ברצון הציבור (סובייקטיבי). אך בעבירות פחותות יותר אם חזר בתשובה והציבור רוצה בו, יוכל להתמנות לשררה.

אמנם בעת שהותו בעיר המקלט הוא יכול למלא תפקיד ציבורי מקומי, שהרי כך נאמר ברישא של אותה משנה במכות יב ע"ב (ובמשנה בשביעית י, ח), ונפסקה ברמב"ם בהל' רוצח ז, ז:

רוצח שגלה לעיר מקלטו ורצו אנשי העיר לכבדו, יאמר להם רוצח אני, אמרו לו אף על פי כן, יקבל מהם שנאמר: "וזה דבר הרוצח" (דברים יט, ד).³

אך כל זאת בעיר המקלט, אך כשהוא יוצא מעיר המקלט, הוא אינו יכול לחזור לשררתו הקודמת בעירו, או להתמנות לשררה חדשה, ונראה שכך יהיה אף אם הציבור רוצה בו, וזאת בשל חומרת העבירה שעבר. אך בעבירות קלות יותר יוכל חזר לשררתו עם הציבור יהיה מעוניין בו.

לעומת זאת, בערוך לנר (מכות יג ע"א ד"ה למה שהחזיקו אבותיו), מסביר שכוונת דברי ר' יהודה שהוא אינו יכול לתבוע שיחזירוהו לתפקידו, אך אם הקהל רוצים למנותו מחדש הם יכולים. הנימוק לכך הוא, שחזרה לשררה שהחזיקו בו אבותיו אסורה מפני שאיסור זה נלמד מפסוק, וכפי

¹ כך כתב הרמב"ם גם בפירושו למשנה במכות פ"ב מ"ח. כך משמע מדברי רבנו חננאל (שם), וכן פסק הריטב"א (שם). אך הרע"ב במשנה (שם) פסק כר' מאיר, ותמה עליו התויו"ט שם. ראה גם בתוס' בנזיר מז ע"א ד"ה וכן משוח.

² המאירי במכות יג ע"א כותב: "ועבד עברי שיצא מעבדותו, אף הוא אינו חוזר לשררה שהיה בה הואיל ומשלה בו הדיטות כזו".

³ הראי"ה קוק בעין איה לשביעית (ברכות ח"ב עמ' 404), מסביר את הצד הרעיוני שבהלכה זו. לפיו, אפילו מי שנכשל בחטא גדול ועצום, כתוצאה ממה שהשפיעה עליו הסביבה והחברה, עליו לשוב לסדר חיים בו הוא יתרום באופן חיובי לחברה, "שזה המעמד יביאהו לחשוב חשבון נפשו ליישר דרכיו ולתקן מעשיו, וחלילה לחוטא שכבר דרכו נתעוותה להשליך עצמו בתוך שאון החיים החיצוניים, שאז עלול הוא להיות עדי אובד וינהום באחריתו". לכן בתחילה כשמציעים לו יסרב, כי בכל זאת באה תקלה חמורה על ידו, אך כשאמרו לו "אף על פי כן", יקבל, וזה יועיל לו להדריך עצמו להיות פונה תמיד אל הצדק והיושר, ותשובה זו תביא את האדם למעלה רוממה, אהבת ה' ודרכיו. אך יש להדגיש שכל זאת רק במסגרת עיר המקלט, וכחלק מתהליך השיקום.

שמופיע בברייתא בגמרא, אך בשררה שהוא עצמו החזיק בה, ושלא באה לו מאבותיו ועל כן לגביה אין פסוק, יכול לחזור לתפקידו אם מעוניינים בו. ובערוך לנר (מכות י ע"ב ד"ה ולא שהושוו), רוצה לטעון שאף לשררת אבותיו חוזר אם הם מעוניינים בו. ניתן לדחות את דברי הערוך לנר ולומר, שחומרת המעשה כה גדולה, שאין זה משנה אם מדובר על חזרה לשררה שבאה לו מירושת אבותיו, או לשררה שלו. הפסוק אכן מדבר על שררה של אבותיו, אך היא באה ללמד על השררות האחרות גם כן, וזאת בשל השלילה הגדולה שבמעשה הרצח. כך גם משמע מדברי הרמב"ם בהל' רוצח ז, יד שכתב:

אף על פי שנתכפר, אינו חוזר לשררה שהיה בה לעולם, אלא הרי הוא מורד מגדולתו כל ימיו, הואיל ובאה תקלה זו הגדולה על ידו.
הרב יוסף ראזין, הרוגוצ'ובר, בצפנת פענח מכות יג ע"א כותב, שבעלי המקום אינם חייבים לו את שררתו הקודמת, אך הם יכולים למנותו למינוי חדש.
פקע ממנו הזכות דהוה כמציאות אחר וגדר שינוי הגוף... ונפקא מינה דמכל מקום, אם ירצו להמנותו אח"כ יכולים דרך הוה כפנים חדשות ולא בגדר העבירה.
מכאן נוכל להסיק שגם בזמן הזה, על אף שרוצחים בשגגה אינם גולים לעיר מקלט מפני שאין כיום ערי מקלט, ועונשם הוא אחר, כגון ישיבה בבית סוהר, מכל מקום כל בעלי השררה לא יוכלו להמשיך או לחזור לתפקידם בשל חומרת המעשה. אין סיבת אי חזרתם לתפקידם, בשל שהותם בעיר המקלט, אלא בשל "התקלה הגדולה שבאה על ידם", אלא אם כן הציבור ירצה בהם שוב.

ג. מי הוא המנהיג ובעל השררה שרצח בשגגה והודח?

במי מהמנהיגים, בעלי השררה והתפקיד מדובר? המשנה לא פירטה נקודה זו. רש"י (מכות שם ד"ה חוזר) מסביר שמדובר בנשיא או ראש בית אב. יתכן שכונתו לנשיא שבט או נשיא בית דין (מנחת חינוך, מצווה תי, אות כד). יתכן גם שנשיא הכוונה לשררה השלטונית הגבוהה ביותר- מלך. על האמור: "אשר נשיא יחטא" (ויקרא ד, כב), דרשה הגמ' בהוריות י ע"א: "איזהו הנשיא? זה המלך".⁴ המנחת חינוך (שם) כותב "שמלך שהרג בשוגג בודאי תיכף מורידים אותו, ואם כן לא הוי מלך כלל, ומגלים אותו".⁵

מהמשנה לעיל (יא ע"ב), ניתן להוכיח שגם שר צבא שרצח בשגגה גולה: "ואפילו ישראל צריכים לו, ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה - אינו יוצא משם לעולם". יואב בן צרויה מובא רק כדוגמא לכך שאפילו אדם עם נסיון צבאי עשיר איננו יוצא מעיר המקלט בעת מלחמה, אך אין הכוונה לומר שהוא חוזר לתפקידו הקודם כשר צבא.

ניתן להוסיף ולמנות בעלי תפקידים ציבוריים נוספים, ואכן מהריטב"א (מכות יג ע"א) משמע שגם לתפקיד ריש גרנות אינו חוזר. ריש גרנות הוא האחראי הממונה על דלית המים מהבארות. הרב מנחם המאירי (מכות יג ע"א) ציין גם כן את הדוגמאות המובאות ברש"י, והוסיף: "או אחת משאר מיני השררות".

⁴ הרמב"ם בספר המצוות לא תעשה שטז מסביר שהשם "נשיא" בלשון המקרא כולל מלך אשר לו הממשלה, ואילו בלשון חכמים השם "נשיא" מכוון לשלטון התורה - נשיא ישראל הוא ראש הישיבה, כדוגמת ר' יהודה הנשיא.

⁵ דברי המנחת חינוך הללו הם תגובה לדברי הרב דוד בן זמרא, שו"ת הרדב"ז חלק ב סי' תשעב, הסובר שמלך שרצח בשגגה אינו גולה, מאחר שנצטרך לנהוג בו כמו רב שגלה שמגלים ישיבתו עמו, ו"אם המלך יגלה, נצטרך להגלות אותו את כל עבדיו, פרשיו, סוסיו, כל מרכבותיו וכל ישראל". לעיל בדף י ע"א (עבודה מס' **), טענו שמהלכה ייחודית הנאמרה כלפי רב שגלה, אין ללמוד דבר גם ביחס למלך.

ניתן לומר, שמהעובדה שבמשנה לא כתוב במפורש באיזה תפקיד ושררה מדובר, יש להבין שכל תפקיד ציבורי מנהיגותי, נכלל בהלכה זו. מנהיג ציבור בעל תפקיד שרצח בשגגה, כזה שתקלה כל כך חמורה אירעה לו, מודח מיד משרתו, ואיננו יכול לתבוע חזרה את התפקיד, גם לאחר שחזר מעיר המקלט לאחר מות הכהן הגדול. אם כך הדין באשר לרוצח בשגגה, באשר לרוצח במזיד כותב הריטב"א (מכות שם): "וכל שכן שאין ממנין בשום מינוי, למי שהרג במזיד".

עם קום מדינת ישראל, הוצעה חוקה, ובמסגרת חוק נשיא המדינה, נאמר בסעיף 61: אשר נשיא יחטא, והאשימוהו שנים שלשישים ממספר הצירים בעוון בגידה, בצע, או עבירת זדון על דברי החוקה, ויצא חייב מבית הדין העליון - יועבר מכהונתו.⁶

חברי הכנסת- הצירים, ברוב של שני שליש מסירים את חסינותו והוא יצא חייב בבית דין, אזי הוא מודח. הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, תחוקה לישראל ע"פ התורה, ג, עמ' 26 הגיב על הצעה זו:

לענין אם הפושע חוזר לשרתו אחר שקיבל את עונשו, יש הבדל בין רציחה לשאר עבירות. הרוצח אפילו בשגגה שגלה לעיר מקלט כדינו, אע"פ שבמות הכהן הגדול הוא יוצא משם... אינו חוזר לשררה שהיה בה מעולם. ההצעה איננה מתיחסת לבעלי שררה אחרים, אבל סביר שכך יהיה הדין גם בשררה אחרת. אין גם התייחסות לשאלה מה יהיה עם הציבור בכל זאת ירצה בו.

ד. תפקידים ציבוריים לרוצח בשגגה לאחר שנענש

הפוסקים דנים גם בהקשרים אחרים של חזרה לשררה של מי שרצח בשגגה. הרב יצחק אור זרוע (אור זרוע ח"א - הלכות שליח ציבור סימן קיב), נשאל אודות:

אדם שהרג נפש בשוגג אם יכול ליעשות שליח צבור... נראה בעיני שיש שום כח ביד אבי תינוק לעכב עליכם מלהתפלל עם זה מתתיהו (=שם הרוצח), אלא הדבר מוטל על הצבור. ודאי אם היה הורג נפש במזיד אפילו אם אין גואלי הנהרג מונעין מלהתפלל עמו, הצבור עצמם צריכין להתרחק ממנו כמו שכתב רב שריא גאון זצ"ל ההורג את הנפש בזמן הזה אין בידינו לעשות לו מאומה לא להורגו ולא לחובטו ולא להגלותו. אלא לימנע ממנו שלא להתערב עמו ואסור להתפלל עמו ולהסתכל בדמותו שכן אמרו חכמים אסור להסתכל בדמות אדם רשע ופסול לכל עדות שבעולם עכ"ל. ולא שנא הורג במזיד ולא שנא הורג בשוגג שיש לימנע ממנו אם אינו שב בתשובה. אבל אם שב בתשובה הרי הוא צדיק גמור מיד אע"פ שעדיין לא עשה שום דין אלא שצריך טבילה ליטהר מעבירה שטימאתו שהעבירה מטמאה. הילכך אתבריר לן דכל היכי שעבר עבירות אפילו חייבי כריתות ומיתות ב"ד מיד כשיהרהר תשובה אפילו מהיום הוי צדיק גמור. וצריך לסגף את גופו על שעבר להתכפר לו. והואיל שמהיום הוי צדיק ודאי יש להתפלל עמו אע"פ שעדיין לא קבל דינו. כש"כ זה מתתיה שכבר קבל מה שגזרו עליו רבותינו... זה מתתיה הואיל וגלה והודיע שבעבור זה המאורע הרע שבא לידו גלה והי' שם ונשתכר ודאי הוי גלות וקיים גזירת רבותינו כדתנן רוצח שגלה לערי מקלט ורצו אנשי העיר לכבדו יאמר להם רוצח אני אם אמרו לו אעפ"כ יקבל מהם שנאמר וזה דבר הרוצח. הילכך זה מתתיה נמי הואיל שהודיע שבעבור זה המאורע [גלה] אע"פ שנהגו בו בני אדם טריגוס בכבוד הוה גלות

⁶ מופיע אצל: הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, תחוקה לישראל ע"פ התורה, ג, עמ' 13.

מעליא ואי משום שנשתכר הדין עמו כדכתי' ונס אל אחת [הערים] האלה וחי עביד ל'י מידי דתהוי ל'י חיותא. ולענין ליעשות לו שליח צבור ..זה מתתי' ששגג בזה התינוק שהוא ראוי ליעשות שליח צבור. ...אדם שבאת לידו שגגה ומתחרט הרי זה צדיק גמור לכל התורה.

בעקבות תשובת האור זרוע, פסק הרמ"א בשולחן ערוך אורח חיים סימן נג סעיף ה: מי שעבר עבירה בשוגג, כגון שהרג הנפש בשגגה וחזר בתשובה, מותר להיות ש"ץ. אבל אם עשה במזיד, לא, דמכל מקום יצא עליו שם רע קודם התשובה (תשובת אור זרוע במסכת ברכות).

הרב יצחק זילברשטיין, (אבני חושן חלק ג עמ' תקנא), נשאל על גבאי שנהג ברכב והרג, ונשפט ונשתחרר האם חוזר לגבאותו. בתשובתו הוא מציין לסוגייתו ולדברי הרמב"ם בהל' רוצח ז, יד, ולדברי הריטב"א שהובאו לעיל, ומסקנתו:

מבואר בריטב"א שרוצח בשגגה פסול להיות ריש גרותא וכל שכן להחזירו לגבאותו בבית הכנסת שנחשבת שררה. ...ואם אחד מהציבור מתנגד להשיב את הגבאי שהרג לשררתו, גם לדעת הערוך לנר אין מושיבים אותו.... אך אם כולם מבקשים להשיבו לגבאותו, רשאים להחזירו.

ה. הוראת תשובה לרוצח בשגגה כשאין ערי מקלט

ספר החינוך מצוה תי מצביע על התנאים הנדרשים לקיום מצות הפרשת ערי מקלט: ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל על אדמתן וסנהדרין של שבעים ואחד יושבין במקומן המוכן להם בירושלם לדין דיני נפשות. זאת אין לנו כבר מסוף תקופת בית שני, שהרי: ארבעים שנה קודם חורבן הבית גלתה סנהדרין וישבה לה בחנות. ... דנו דיני נפשות (סנהדרין מא ע"א) רש"י (שם) מסביר שכיון שהסנהדרין ראו שמתרבים הרוצחים, ואין הם מספיקים לדונם, עמדו וגלו משם.

כיצד ניתן בכל זאת להעניש רוצחים בשגגה? כותב הטור חושן משפט סימן תכה:

מצוה לדון בחייבי מיתות בית דין, ושיגלה הרוצח לערי מקלט. ועתה אין אנו דנין דיני נפשות שאף בזמן הבית בטלו דיני נפשות, וכל שכן עתה שאין לדונם שצריכין בית דין של כ"ג וכן ערי מקלט אין לנו שיגלה בהן הרוצח. והרב נטרונאי גאון כתב דעל כל חייבי מיתות בית דין האידנא אין בידינו לא להלקותו ולא להגלותו ולא להרגו ולא לחבטו אלא מנדין אותו ומכין אותו מכת מרדות ומבדילין אותו מן הקהל. ואיפשר שלא כתב כן אלא מצד הדין דודאי אין בידינו לדונו אלא במה שצריך לעשות לו משום דמיגדר מילתא בזה לא דיבר, כי מי חולק על ר' אליעזר שאמר בית דין מכין ועונשין כדי לעשות גדר (סנהדרין מו ע"א). וכן יש תשובה לגאון על אחד שקם על חבירו בפורים כטוב לבו ביין ויהרגהו, ונשא ונתן בדבר שלא לדונו בדין רוצח. וסיום דבריו ועתה רבותי אל תתנו יד לפושעים להיות כל איש צורר כמתלהלה היורה זיקים ויאמר שוגג הייתי, אך העמידו בית דין והכו וענשו למיגדר מילתא, כי הך וכגון שהיה רוכב בשבת (סנהדרין מו) ומטיח באשתו כמו שפירשו רבותינו. דמשום דמיגדר מילתא דיחידאה לא קנסינן, אלא לעשות גדר לדבר שיש בו צורך רבים קנסינן לפי צורך השעה.

הטור מצביע על החובה לדון ולהעניש בכל זאת גם רוצח בשגגה בעיקר למיגדר מילתא וכשיש צורך בדבר לפי ראיות בית הדין. ובספרות השו"ת נמצאות מספר תשובות בהם מוטלים עונשים על הרוצחים בשגגה וגם דרכי תשובה, שהרי גם השמות בעיר המקלט היתה על מנת לחנך ולשוב בתשובה. אנו נאריך מעט במובאות בענין זה, כדי לעורר גם כן לתשובה, ועל מנת להבין כמה חמור חטא זה של רצח בשגגה.

בתשובה המיוחסת לרב שרירא גאון⁷ תורתן של גאונים, כך ו, יודלוב-הבלין, (ירושלים תשנ"ב), עמ' 390, מופיעה תקנה לרוצח בשגגה:

אחרי שלושה חודשים יצא ממקומו וילך בגלות למקומות אחרים חמש שנים. ולמה גזרו חמש שנים? כנגד חמש גלויות בקין, ואילו הן: "נע ונד" (בראשית ד, יב), "נע ונד" (שם יד), "נד" (שם טו) - הרי חמש גלויות מכפרות עוון.

הרב משה איסרליש, שו"ת הרמ"א סימן לו מטיל מעשה תשובה על מי שהרג בשוגג קרוב לאונס: האיש הנוכחי, אשר אלהים אנה לידו (ע"פ שמות כא, יג) שנסע עם משרתו אשר אהבו על העגלה. והנער רכב לפניו על הסוסים להנהיג העגלה והוא ישב על העגלה ובידו כלי משחית הנקרא ביק"ש (=רובה, אקדח), ורצה לפנותה ולזרוק מלואה ולירות אל השמים. וכאשר הרים הברזל עליה האבן אשר נותן אש והניחה עליה, בא השטן בתוכה ויצאה באש עם אבן ברזל אשר בתוכה ויצא אל העגלון הזה והמיתו. וכאשר ראה הנוכח כי נתגלגל חובה על ידו בא אל החכם שבעירו ובקש ממנו שיקבע לו תשובה, ושאל ממנו המעשה אשר יעשה והדרך אשר ילך.

במקום שהכדור יעוף לשמים, הוא עף על העגלון והרגו. על כך השיב הרמ"א:

והנה ראינו כי המעשה הוא קרוב לאונס ואין לו אפילו דין שוגג כל שכן דין מזיד... לכן הסכמנו לדברי החכם שבעירו שקבע לו ענינים הנ"ל, בפרט שקבע לו ג"כ שיהיה גולה שנה תמימה לא ילין שני לילות במקום אחד,⁸ ובמקום שבעלי תשובה כאלו עומדים אפילו צדיקים גמורים אינם עומדים (ברכות לד ע"ב), ועל כן אם ימלא תשובתו כאשר חקק לו החכם בכתבו אשר בידו נראה לנו שחזר לכשרותו ושב ורפא לו, מאחר שכמעט היה אנוס בדבר.

אך זה ראינו שטוב לו שיתענה מהיום עד לאחר יום הכפורים כל יום מלבד ימים שאין אומרים בהם תחנון, ולהתודות בכל יום ערב ובקר ולפרט חטאו בינו לבין עצמו עד תום שנה שלימה. ואח"כ יקבע אותו היום שאירע בו המעשה יום בכיה לו לדורות להתענות אותו היום ולומר וידוי ותחנונים כיום שמת בו אביו, על דרך שאמר דוד: "וחטאתי נגדי תמיד" (תהילים נא, ה) ואין להחמיר עליו יותר מזה כדי להקל על בעלי התשובות, כדרך שמצינו בהקב"ה שפותח ידו לשבים ואינו חפץ במות המת כי אם בשובו מדרכו הרעה וחי בהם (ע"פ עזרא ח, לב).

הגליה של אדם ממקום מגוריו, כשאין הוא יכול ללון שני לילות במקום אחד, אלא הוא נע ונד לאורך כל השנה, בתוספת עינוי, וידוי, וזכירת יום ההרג לדורות, אילו אמורים לחולל מהפך נפשי גדול אצל ההורג בשגגה.

⁷ תורתן של גאונים, כך ו, יודלוב-הבלין, (ירושלים תשנ"ב), עמ' 390.

⁸ בספר על הרב שאול ישראלי, גאון בתורה ובמידות עמ' 73, מסופר שהיה מקרה טראגי בכפר הרואה, בו נדרס ילד קטן ע"י נהג לא זהיר, והדורס נידון ע"י הרב לגלות של שנה מהכפר.

תשובה לשוגג קרוב למזיד, הטיל ר' עקיבא איגר, שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה תניינא סי' ג כשאדם נסע במרוצה עם סוסיו, וגרם לכך שבנו ומשרתו שישבו על עץ קשורים לעגלה, נהרגו:

...לדעתי חמור הענין מאד, וצריך האיש לתשובה גדולה, אף דלענין חיוב גלות אין לנו לדון בזה, דנראה דמעיקר הדין החיוב גלות רק בזמן שיש ערי מקלט שיגלה וישב בערי המקלט, וכמו שנראה כן מלשון הרמב"ם רפ"ה מהל' רוצח, וכנראה דמשום זה לא נזכר בש"ע דיני גלות בכלל. ובפרט, גם מלבד זה, גם בזמן שהיה נוהג דין גלות לא היה גולה בני"ד. ...הא היה בנו ומשרתו במקום שהוא יושבים על העץ הקשור בעגלה, אלא דאם היו נעורים היה באפשרות להימלט ולעמוד על נפשם לרוץ משם זהו לא מקרי "ממציא עצמו" (מכות ח ע"א) במה שנמנע מלהמלט, ...דהאיש שהוא גורם גדול, ואפשר דלענין גלות היה פטור גם כן מדין שהוא קרוב למזיד להריץ הסוסים טעונים במשא ובלילה, ואדם מועד לעולם בדבר שקרוב לפשיעה, ...דודאי צריך לזהר ולחוש שמא תפול העגלה ע"י שמירץ הסוסים בלילה.

מקרה זה הוא תאונת דרכים בתנאי התחבורה של פעם, וזו דוגמא להגדרת שוגג קרוב למזיד: נסיעה במהירות בלילה עם משא, כנראה מהירות גבוהה מהרגיל. גם כיום, מהנוהג ברכב כבד (משאית, אוטובוס) נדרש לסע במהירות נמוכה יותר מרכב רגיל, ובדאי עם ישנם נוסעים מאחור, ובדאי כשהם ישנים. התשובה המוצעת לאותו אב שהרג בשוגג קרוב למזיד את בנו ומשרתו היא כך:

ראשית התשובה יהיה אחרי שנהרגו בנו ומשרתו הנער ולא עשו פירות בעולם, הוא יקים זרע להם, דהיינו שעבור בנו הנהרג יחשוב באם היה זוכה להכניסו לחופה כמה היה מוציא עליו נדן ומלבושים ושאר ההוצאות, ויפריש כפי הסך ההוא שיהיה לקרן קיימת לעולמי עולמים, ומהרווחים יוחזק בן עני לגדלו וללמדו תורה וגמרא עד שיהיה בן ט"ו שנים שיוכל לשלחו ללמוד בישיבה ואח"כ יוחזק מהרווחים תלמיד אחר, וכן לעולם, והתלמידים ההם יקראו על שם בן הנהרג שהוא מחזיקם, ואם ישאו להם נשים ויולידו בנים, הבן הבכור יקרא בשם הנהרג. ועבור הנער המשרת יקבל האיש על עצמו ליתן כל ימי חייו מידי שנה בשנה כ"ה ר"ט (=סכום כסף מסוים) ליתן מזה שכר לימוד לבני עניים. בשנה הראשונה ישלם לעשרה מלמדים עניים שילמדו יום יום שיעור לתועלת נשמת ההרוגים, ויאמרו נוסח התפילה וקדיש דרבנן, גם יפרוש סך מה שמהרווחים ישולם לאיזה לומדים בכל יום היארצייט (=יום הזכרון) שיעור משניות, ולהתפלל עליהם ולומר קדיש דרבנן. כל ימי חייו האיש ההוא, ישלח ביום היארצייט (=יום הזכרון) שלהם, עשרה אנשים על קברם לבקש עבורו מהם מחילה.

ובענין סיגופים, אחרי שכתב מעכ"ת נ"י שהאיש ההוא סמוך לימי הזקנה, לזה ראוי להקל עליו, ולזה במשך ג' שנים יתענה ב' וה' וערב ראש חודש ועשרת ימי תשובה ולהשלים התעניות האלו, ואחרי ג' שנים יתענה בימים אלו הנ"ל עד אחר חצי היום, ואם הוא בדרך ורואה שקשה עליו התענית יפדה התענית בעד ערך ג' פעמים ח"י גדולים (= סכום כסף) שיתן לעניים, וכל ימיו לא ילך לסעודת נישואין [זולת בסעודת צאצאיו או שהוא שושבין]. וכל לילה קודם שהולך לישן יתודה בלב נשבר ובבכיות גדולות ולבקש מחילה וכפרה מהשם יתברך, יקבל ד' תפילותיו וצדקותיו ותעניתיו ברחמים ויכפר לו כפרה גמורה, ונפשות ההרוגים יתפייסו, ויליצו טוב בעדו.

כאן בולטת ההשקפה הכספית בהחזקתם של אחרים במקום הבן והמשרת שנהרגו, תעניות ווידוי לאורך כל החיים על התקלה החמורה.

פוסקי זמננו הטילו גם כן מעשי תשובה למי שהרג בשוגג בתאונת דרכים.⁹ הרב יחיאל יעקב וינברג, שו"ת שרידי אש חלק א סי' לו, נשאל:

על איש אחד ירא וחרד אשר הולך חברו במכוניתו, וקרה לו אסון וחבירו נהרג בתאונת דרכים. האיש הזה נמצא בעינוי נפש גדולים... דעתי בנידון דידן, שכפי הנראה הזמין את חברו לטובתו, או חבירו ביקש אותו שיוליכנו עמו במכונית שלו, וקרה לו אסון בדרך והאיש נהרג, בודאי שאין להחמיר עליו בתעניות, ועצתי, שיתן צדקה כפי כוחו פדיון לנפש. ואם יש לנהרג בנים נצרכים יתן להם. ואם לאו, יתן לבית החולים שערי צדק אשר בירושלים עיה"ק, ... ובכל יארציט של הנהרג יתענה או יפדה את תעניתו בצדקה, מדובר על אדם שלקח את חברו "טרמפ", וכיון שהנסיעה היתה גם לטובת החבר, המשיב מקל עליו במה שקשור לצומות, אך מחייב אותו לתת צדקה ולהתענות ביום האסון בכל שנה. מענינת גם הצעתו לתרום כסף לתועלת הציבור – לבית חולים, אם אין לנהרג יורשים. הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק טו סי' לח, מביא את דברי שו"ת שרידי אש, והסביר את מטרת הענין:

בדברי סיכומו פסק לו שיתן צדקה כפי כחו פדיון לנפש, ואם יש לנהרג בנים נצרכים יתן להם, ואם לאו יתן לבית חולים שערי צדק אשר בירושלים עיה"ק אשר מתנהג בתכלית הכשרות עיי"ש, ואמנם גדר של תשובת משקל ישנה בהוראה כזאת, לתרום עבור החיאת נפש תחת נפש שנהרג בסיבתו.¹⁰

תהליכי התשובה כדוגמת אילו שהובאו כאן, מלמדות על תהליך רוחני חינוכי שעובר על אותו שרצח בשגגה, ולכן אם הוא אכן פועל כך, ובכל ציבור מונהגיו רוצה למנותו שוב לתפקידו הקודם או לתפקיד חדש, רשאים לעשות כן.

סיכום

אדם שרצח בשגגה, מאבד את מעמדו. הוא מודח מתפקידו ועליו לגלות לעיר המקלט. לאחר שיעבור תהליך שיקומי רוחני בעיר המקלט, וכשיצא משם עם מות הכהן הגדול, לא יוכל לחזור לתפקידו ומעמדו הקודם "הואיל ובאה תקלה זו הגדולה על ידו" (רמב"ם). אך יש הסוברים שאם ציבור מונהגיו רוצה בו, הוא רשאי לחזור למעמדו, או אף לתפקיד חדש. כיום, שאין לנו ערי מקלט, נדרש מהרוצח בשגגה לעשות תהליך תשובה עמוק ופנימי. הפוסקים הורו דרכי תשובה שונות לאנשים שרצחו בשגגה בהתאם לחומרת המקרה: גלות ממקום מגוריו, תעניות, וידויים, צדקה וכד', ונראה שאם אכן אדם כזה עשה תהליך של תשובה ואכן מתחרט ושינה את אורחות חייו ואת היחס לחיי אדם, ובכל זאת ציבור מונהגיו רוצה בו, אזי יכול הוא לשוב לתפקידו, או לתפקיד ציבורי אחר.

⁹ הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק א סי' תתכג, הורה תשובה אף למי שעשה תאונה וגרם פגיעה לחברו. שיבקש סליחה ויפייס את הנפצע, ויבקש סליחה ומחילה מבורא עולם כי מגללים חובה עיי' חייב.

¹⁰ תשובות אילו ועוד אחרות, מופיעות אצל: הרב רועי צבי תמיר, "בגדרי סדרי תשובה להורג נפש", מאיר נתיבים, עמ' 190-196. ראה גם: הרב שלמה אבינר, "כפרה על רצח", ימי תשובה, עמ' 208-211. תשובות רבות נידונות בפוסקים על כהן שהרג בשוגג, אם יכול לשאת כפיו. ראה: "כהן שהרג נפש", מאיר נתיבים, עמ' 98-123.

רופא שריפא את החולה, ושליח בית דין שהכה במכות ארבעים, והרב הרודה את תלמידו, ודיין, וכהן העובד על גבי המזבח, שהרגו את הנפש במזיד (= ללא עדים והתראה, או שהכונה לשוגג קרוב למזיד [ישועות יעקב]), כולם יעברו ממלאכתן, וילכו ויעשו מלאכה אחרת. ואם חזרו ועשו תשובה, מרפאין אותן (=חוזרים למלאכתם) (תנא דבי אליהו, פרק כג)

מאמרים נוספים להרחבה

הרב נחמן הירשוביץ, "חטא ונענש - החוזר למעמדו?" שמעתין, 139 (תש"ס), עמ' 48-54
 הרב יהודה זולדן, "הדחת מנהיג שהורשע", מלכות יהודה וישראל, עמ' 245-258.
 נחום רקובר, "חזרתו לשררה של מי שהרג נפש", תקנת השבים- עבריין שריצה את עונשו, עמ' 155-177